

MINISTRY OF EDUCATION

PRIMARY SCHOOL

DIMANYE KUSHOMA KIDAWIDA

CHOU CHA MWALIMU

GIREDI YA IMBIRI

MAY 2023

© KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

Haki rose rawelindilwa. Ndekuna sehemu ingi ya ichi chuo irumirilwagha kukopilwa, kuwikwa kidigitali angu kusambazwa kwa chia iyoyose sa kufunywa kopi, angu kwa chia zima ima bila kurumirilwa kwa chia ya maandiko kufuma kwa ishirika jichichapishire.

Chechapishwa Indo ja Imbiri 2023

ISBN 978-9914-43-274-9

Chechapishwa na kukabwa chapa ni

KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

P.O BOX 30231-00100

NAIROBI-KENYA

Simu: (020) 3749900-9, 3747994

Fax: 254 (020) 3639130

E-mail: info@kicd.ac.ke.

FOREWORD

The Kenya Institute of Curriculum Development (KICD) is mandated to advise the Government of Kenya (GoK) on matters pertaining to curriculum development. One of KICD's specific functions is to develop, review and approve programmes, curricula and curriculum support materials that meet international standards for all levels of education, below the University.

In this context, the GoK adopted the Competency Based Curriculum (CBC) which was conceptualised and developed by KICD whose implementation started in 2019 with the Early Years of Education (Pre-Primary school and Lower Primary). The first cohort of CBC learners are currently at Grade 7 of Juniors School. The CBC vision is to produce engaged, empowered and ethical citizens with emphasis on nurturing every learner's potential. The Curriculum aims at developing seven key competencies through various learning areas at all levels. These include: Communication and collaboration, creativity and imagination, critical thinking and problem solving, citizenship, self-efficacy, learning to learn and digital literacy.

In the CBC, one of the learning areas that has been given prominence in the Early Years of learning is Indigenous Language (**IL**) as an important step in nurturing learners' communication and collaborative skills within their social-cultural contexts as provided for in the Kenyan goals of Education. This effort is also in tandem with the Language in Education Policy which stipulates that the medium of instruction in Early Years Education (EYE) should be the learner's first language. Accordingly, KICD has developed a *Learner's Book* and *Teachers' Guide* for Grade 1 learners in a number of indigenous languages in Kenya. The Learner's books are intended to facilitate systematic learning of listening, speaking, reading and writing skills in the target language. The Teachers Guide should be used alongside the learner's book for and is intended to provide a set of methods, techniques, suggested experiences and resources that will facilitate learning and make it interesting for learners at this level.

On behalf of the KICD Council, Management and Staff, I wish to most sincerely thank everyone who contributed to the writing of this Teacher's

Guide in one way or the other. Indeed, the guide is a testament of your invaluable sacrifice. A lot of appreciation also goes to the Development partners who contributed to the funding of the programme that made the writing and distribution process possible; in particular, the World Bank thorough the Kenya Primary Education Equity in Learning Programme (KPEELP. Ultimately, we are very thankful to the Principal Secretary, State Department for Basic Education and the Cabinet Secretary for Education for their invaluable guidance and support to the Institute.

**Prof Charles Ong'ondo PhD., MBS.
DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT**

MALAGHO GHA IMBIRI

Mashomo gha viteto va wandu na miri rawo ghezolwa kunughana na sharia ya Kenya, malengo gha kitaifa gha mashomo, na malengo ghezoghora masanga ghose kwa chia iredegha kuzoghua kuduagha kwa ngelo ndazi, kwa wumweri ghwa masanga.

Sera ya mashomo gha viteto ya isanga ja Kenya yaeleza kwamba viteto va miri ra wandu nivo vitumilwaghwa kalazi kufundisha wanake watini.

Wana wa kilasi cha imbirি hata cha kadadu wadafundishwa viteto va kiasili andenyi ya ishomo jiwangwa “mabonyo gha kiteto”, Wana wa kilasi cha kana na kujoka wadima kuendelia na ishomo ijo angu kutana na jejeni, seji koni wasaghua. Ni nicha na yakundikie washomi wipate wudimi ghodeda na kuelelwa kiteto cha kiasili cha mbari yawo.

Mashomo gha viteto va miri ya wandu ghiakadiria (ghialenga) kumdimisha uo mshomi wa agho mashomo kusikira, kudedu, kushoma na kuandika kiteto cha miri ya wandu wakwawo.

Ichi chuo cha maelezo kwa mwalimu cheandikwa kwa kumtesia mwalimu kudimisha washomi kudedu na kujieleza kwa kiteto cha kwawo, eri awo washomi widime kushama andenyi ya kazi riko kwa kichuku cha kazi ra kiteto cha mbari yawo (Kidawida)

Chakate chitumilo chia imweri na chuo cha washomi wa kiteto charo yaani kidawida.

Kwa wundu ghwa wudumiki ghwa wandu wengi, niko kuandika ichi chuo kwadimika.

Naboilwa kuwikuma awo wandu wose ditesiane kuandika ichi chuo, kwa kazi yawo iboie.

PROF. CHARLES ONG'ONDO, PhD, MBS

MMANGI WA KIPUGHI CHA K.I.C.D

Agha Ghiko Andenyi

Foreword.....	iii
Malagho Gha Imbiri	v
Kuzoya	viii
Kubonya Kazi Na Wana Wiko Na Wulemeri	x
Ishomo Ja Imbiri: Nyumbenyi Kedu.	1
Ishomo La Kawi : Skulu Yapo	6
Ishomo Ja Kadadu: Ishima	13
Ishomo Ja Kana (4) : Wupanana.....	18
Ishomo Ja Kasanu : Ngelo Na Vimu	24
List Of Contributors.....	28

KUZOYA

Chuo cha wulongozi cha viteto va miri ya wandu kwa mwalimu chichatumilwa chiamweri na chuo cha washomi cha kilasi cha imbir. Ishomo iji jazitiria kueelwa kwa mshomi, na chia refundisha ritumilwagha rialenga kuchuria uko kueelwa.

Washomi weniwichaendesha kushoma kwawo angu wiadia mabonyo, mazoezi ghifwananagha na hali angu kazi wirizae mizinyi kwawo. Iri hali angu kazi ratumilwa kisaosao eri rizidi kureda kuchurikia kwa kueelwa ni kiteto.

Matumizi gha kiteto ghawonyerwa eri kufundisha kutumia kufwane kwa malagho ghikurie, na kulunga kufwane kwa mistari na mafungu gha madedo eri kukatisha mahitaji mazima mazima gha wanake wa kilasi cha imbir. Chuo ichi chawaghwa kwa midedo mizima mizima kutumilwa kufwane kwa malagho, kutambukilwa kwa malagho agho kukiwoneka andenyi ya mdundo gwake.

KUTUMIA CHUO CHA WASHOMI NA CHUO CHA MWALIMU

Chuo cha Kidawida cha mshomi wa kilasi cha imbir chawadie sehemu ikumi na iwi. Kila sehemu yafundisha aina inya ra kumanya ripatikagha kwa mashomo gha viteto, naro ni: Kusikira (sikira na kughore) kudedda (Didedanye), kushoma (ndedishome) na kuandika (ndediandike). Malagho ghiko andenyi ghawonyera malagho ghikurie na wutaratibu ghoumba mistari na vifungu va malagho gha kidawida nicha, andenyi ya iro midundo zimazima.

Mafundisho gha chuo ghapangilo kwa chia ewonyera wanake kwamba kushoma ni sehemu ya kazi ra ituku. Mabonyo ghianughana na malengo maalumu ghefundisha na vidokezo va mifano zimazima ya mafundisho. Kuvikia kuntuoni kwa ngazi ihi deko na isuwirio mshomi udime kudedda nicha kwa Kidawida.

Sikira na Kughore

Ihi sehemu yafundisha mshomi kumanya kudedda Kidawida. Iyalenga kumneka mshomi nafasi emanya seji Kidawida tiki chisikirikagha. Yakate kueelwa angu mabonyo ghesikira ghiadimisha washomi kupata kusikira kwa nicha eri widime kueelwa agho wisikira angu kushoma kwa lwaka.

Mifano ihusianagha na wutaratibu ghufwane ghopanga mistari na mafungu gha malagho gha kidawida; kama chughano, mashairi, chumbo ndacha na vui, yawonyerwa andenyi ya ihi sehemu. Kwa chia iyo, kushoma kidawida kwasingishwa

zaidi, sena iyo mifano yatesia washomi kuelelwa matumizi gha kiteto andenyi ya midundo mizima mizima.

Didede

Sehemu ihi yawadie mifano iwinekagha washomi nafasi ejieleza weni, eri widime kudedda kidawida nicha – kwa wumboa ghufwane na kwa kufunya lwaka lwa kidawida nicha.

Washomi wichalongozwu ni walimu kuzitiria, kujosa angu kusera lwaka seji ifwane andenyi ya Kidawida. Wichanekwa mifano ya mafundisho iwidimishagha kuelelwa malagho kunughana na iro midundo agho malagho ghatumilwa andenyi kwaro. Chia zimazima refundisha riwonyero andenyi ya chuo, riadimisha washomi kujeleza nicha na kuelelwa mafundisho gha kiteto cha Kidawida.

Ihi sehemu yawadie mifano ya misarigho, chughano, mashairi na chumbo vui kwa wundu ghwa mabonyo gha wanake, eri wimanye chia zimazima redunga mistari na mafungu gha Kidawida andenyi ya midundo mizima mizima.

Dishome

Kushoma kuatesia wanake widime kumanya malagho zaidi gha kidawida na seji gikwanywagha kuboisa sentensi na mafungu gha madedo. Kushoma kwa lwaka lusikirikagha kuareda msingo kwa kipughi cha wanake wisikiriane weni kwa weni. Mabonyo ghetumbulia makoto ghihsu ghaja ghashomwa, ghiatumika kuchora, wungi angu wutini gwa kuelelwa kwaro sena sehemu ihi eko na chughano, mashairi hata chumbo ritesiagha wana kuzidi kupata wuya kwa kiteto ichi.

Diandike

Sehemu ihi iadimisha wanake kuandika mafungu matini matini gha malagho. Wikibonya agha wiaendelea kuchurikia kwa wuya ghuomba herufi na sena kuboisa sentensi wikinughiria sharia raro.

Kutambua malagho kwa kuwadanisha herufi rawikwa kwa vumba vumba kuazidi kunyavurisha akili ring'amuo mashomo. Chuo cha wulangozi kwa mwalimu chiatesia kumkumbusha kutumia herufi rereda wukakamuzi kutambua herufi resea noko ndonyi na rija rejoka noko ighu, sena rija riko na viwadamisho kwa wambao na rija risene.

Deko na isuwirio ibaa kwamba mwalimu ukafunga ndighi kubonya seji walongozwu kwa chuo ichi wanake wichadima kubonya wusimi mbaa kwa mashomo agha.

KUBONYA KAZI NA WANA WIKO NA WULEMERI

Kawona kilasi chako cheko na wana sa awo, ni suti nawo wishome sa wambao. Kuwibonya wada?

KUSIKIRA

Kawona weko wana wiko na wulemeri ghosikira kakaneka malaghiro kuwisoghodee kavui kukiwighoria mpaka witambukilo.

KUDEDA

Kewada koka na wana wigheghemia lola ngelo kukaie nawo eri kumanye niki chiredie ugho wasi. Wamu wadakunda kunekwa ngolo. Wana wengi wadaweseria wipate wulalo ghwa imbiru kujibu iswali karakara na oho kuboilo. Wineke ugho wulalo kwa kuwikumbia ngolo wana wose. Kania wana wisesekeghe wambao wikakosa angu wikakaia na maghesho ghisefwanane na ghawo. Neka wana ngolo wifunye maghesho ghawo worinyi. Kusekerasha uja uko na maghesho mazima angu uja wafunya itumbulio jisefwane.

KUSHOMA

Kawona weko wana wiko na wasi ghoshoma kilasinyi chako, lola chia na ngelo yewitesia eri kumanye wasi ghwawo na seji widimaa kuteselwa wimanye angu ni weenjwa skulu ra spesheli. Kumanye wana wiko na wasi ghoshoma m'baonyi na kuwirede wicketi naimbiri. Kukekarigha misarigho yetumia kadi, iro kadi kuriandike maandiko mabaa.

KUANDIKA

Awa wana bado wawepata wuya ghoandika. Witesie wimanye kuwadia penseli nicha. Kusekewizera ni suti wiwadie kalamu seji kukunde oho, ela rumiria ndedifwanane diwose. Wifundishe kuandika kutini kutini eri Widime kuzaia kuandika nicha kwa kuwuria. Kusekerasha awaje wiko na mwandiko ghuzamie. Lola ngelo retesia wana sa awo angu kulongue wavi wawo wiwitesie nyumbenyi.

Kutua funya maeresho mavui ghifwane na ghielekagha aighu ya:

- Tabia ra mwana wa gredi ya imbirri na aighu ya chia remushomesha na ra omoni kujishomesha.
- chuwaru rose na wuya wikundikie wizoghere.
- kushirikisha wavi, maza rawebonyeka ngelo ihi isangenyi na seji wana wizoghoraa isanga jawo kwa wudumiki ghwawo andenyi ya mashomo.
- Seji kushughulikiagha awaje wiko na mahitaji maalumu na wulemeri eri wipate faida kwa ishomo ja kidawida.

ISHOMO JA IMBIRI: NYUMBENYI KEDU.

Kuzoya

Iji ishomo jawedifundisha aighu ya mzinyi. Mwana okundika ukumbuke vilambo na nyamandu riko nyumbenyi, kuroghua, kueliswa seji wazerwa na kumanya herufi rose ra Kidawida.

Vilambo vefundishira

Kadi richorelo vilambo na nyamandu ra mzinyi

Karatasi riandikilo herufi

Wudongo

Kalamu ra rangi

A.Kusikiria na kughora

- a) **Kuvikia mwisho ghwa ishomo mwana udime kuroghua na kudika ukarogholwa.**
- b) **Mwana udime kutofautisha kuroghua ngelo tofauti.**

1. Ibonyo Ja Imbiri

Mwalimu ufundishe lumbo loroghua

Weke mwana mwawuka?

Hee dawuka

Weke mwana mwasinda?

Hee dasinda

Mwalimu wadima kufundisha lumbo luzima loroghua.

Eleza wana kuroghua ni chia ipoie yededanya na wandu.

2. Ibonyo ja Kawi - Sikiria na Kughore

Mwalimu ushome salamu wana wikizighana picha

Matumbulio

1) Kwawuka mana?

2) Kwasinda mana?

3) Kwasinda mana?

4)Kio chipoie

3. Ibonyo ja Kadadu : Zighana picha

Mwalimu uelekeze wana kuzighana picha riwonyeragha vilambo na nyamandu ripatikanagha nyumbenyi.

KUPIMA KUEELWA KWA WANA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	Kuvikia kipimo (3)	Kusoghodea kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kuroghua,kudika na kutofautisha ngelo zima zima	Wadima kuroghua,kudika na hata kutofautisha ngelo zima zima nicha matuku ghose.	Wadima kuroghua, kudika na kutofautisha ngelo zima zima matuku ghamu.	Wawetima kuroghua,kudika na kutofautisha ngelo rimu matuku ghamu.	Oko na wasi ghodima kuroghua,kudika na ahata kutofautisha ngelo ndazi matuku ghose.

Chia rimu zima repima ngera wana waelelwa ni: Kuja malagho kwa vipughi, Makotio.

B. DIDE DAN YE

1. Ibonyo ja imbir: Zighana picha

Mwalimu utesie wana kuzighana picha na kughora marina gha nyamandu na vilambo vipatikanagha nyumbenyi.

2. Ibonyo ja kawi: Lughano

Mwalimu ulongoze wana wizighane picha na wighore ichi wawona.

Lughano lwa mwadime

Iruwa jendabuka tu, Mwadime ukawuka.

Ukaasama, ukakughorua na ukasea wulinyi.

Mwadime ukaenda mezenyi ukaketi.

Mae ukamudungia mariwa kikombenyi.

Wendameria ukaoghosha kikombe na sahani.

Kotia wana ngera wapoilwa ni lughano.

Kwaki lwawipoia?

3. Ibonyo ja kadadu: Sikiria seji mbenyu waghora na kunughie.

Mwalimu uzere wana wibonye seji wazerwa

1. Kaba chui
2. Rughua mnyango
3. Sheda kimanga
4. Rugha mswara
5. Ala wuli

C. DISHOME

1. Ibonyo ja imbiri

Longoza wana wizighane picha na wighore ichi wawewona

2. Ibonyo ja kawi

Poisa kadi riko na picha ra vilambo na nyamandu. Wana wighore ichi wawewona.

3. Ibonyo ja kadadu

Zera wana wieleze wavi aighu ya nyamandu na vilambo va nyumbenyi wikaghala

KUPIMA KUEELWA KWA WANNA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	K u v i k i a kipimo (3)	K u s o g h o d e a kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kughora marina gha nyamandu na vilambo vija vikaiagha muzinyi.	Wadima kughora marina gha nyamandu na vilambo vija vikaiagha muzinyi.	Wadima kughora marina gha nyamandu rimu na vilambo vimu vikaiagha muzinyi .	Wadima kughora marina gha nyamandu rimu na vilambo vimu vikaiagha muzinyi .	Oko na wasi ghodima kughora marina gha nyamandu na vilambo vikaiagha mzinyi.

D. DIANDIKE

1. Ibonyo ja imbiri

Longoza wana kuandika mbeonyi
a, e, i, o, u

2. Ibonyo ja kawi

Longoza wana wivimbe herufi ra wudongo vikikaia kwa vipughi.

3. Ibonyo ja kadadu

Longoza wana kuandika herufi vuonyi kwawo.

4. Ibonyo ja kana

Wonyera wana seji wishingagha herufi rangi.

5. Ibonyo ja kasanu

Tesia wana kungira herufi kwa vumba varo.

KUPIMA KUEELWA KWA WANNA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	Kuvikia kipimo (3)	Kusoghodea kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kuandika herufi, kurivimba, kurishinga rangi na kuringira kwa vumba varo.	Wadima kuandika herufi rose, kurivimba, kurishinga rangi na kuringira kwa vumba varo niche kabisa.	Wadima kuandika herufi rose, kurivimba, kurishinga rangi na kuringira kwa vumba varo.	Wawetimatima kuandika herufi rimu,kurivimba, kurishinga rangi na kuringira kwa vumba varo.	Oko na wasi m'baa ghoandika herufi rimu,kurivimba, kurishinga rangi na kuringira kwa vumba varo.

ISHOMO LA KAWI : SKULU YAPO

KUZOYA

Iji ishomo jewaghwa chuwaru inya, naro ni: sikiria na kughore, didedanye, dishome na diandike. Agha ghose ni ghebonywa ni wana weni eri wimanye kusikira, kudedda, kushoma na kuandika nicha.

Eri kudimisha kushoma andenyi ya kila luwaru mwalimu wadima kunughia agha ghinughagha.

Vilambo vetumia

Aha mwalimu wadima utumie:

- **Kadi**
- **Kidasi chiko na malagho**
- **Picha**
- **Mwatuliluli na komputa**

A. Sikira na kughore

Chia remanya wana washoma

- **Kumanya kama wana waelelwa mwalimu wadima kutumia:**
- **Kuzighana wana ngelo wikibonya kazi wawi wawi angu kwa vipughi.**
- **Mwalimu uwike listi yezighana ngera wana wamanya kughora silabi andenyi ya malagho na kuriwadanisha ribonye malagho angu witasanyuo malagho kwa silabi.**

1. Ibonyo ja imbiri

Imbiri yesikiria

Ighesho andenyi ya ulu luwaru ni kufundisha wama silabi. Malagho ghitumilwaa aha ni ghaja ghiko na silabi iwi na ghiwadanaa na ishomo ja skulu.

- i. **Wonyera wana picha iko na malagho ghapangwa kwa silabi iwi.**
- ii. **Shoma malagho kwa kuwadanisha michoro ifwanane. Mwalimu uzighane wana wose widime kuzoghora wuya ghodeda na kuwadana na wambao.**
- iii. **Zera wana wiwurie seji kwaghora.**

2. Ibonyo ja kawi

Iji ibonyo jadabonywa ni wana wawi wawi eri wizoghere wuya ghodeda na kuwadana. Zera wana wishome agho malagho umweri umweri na wisikirie wambao. Wilongoze widede wikbariana eri wizoghere ishma aghadi yawo.

- i. **Zera mwana umweri ushome ilagho**
- ii. **Zera uja umu uwurie agha wasikira**

Ibonyo ja kadadu

Iji ibonyo jidabonywa ni wana wawi wawi wikilongozwa ni mwalimu. Wonyera wana ilagho jabonywa kwa kuwadanisha michoro ifwanane. Mbembe idadu iwadane na mmbao, karakara mviringo kwa mviringo na mbembe inya wokoni. Wana Wishome kwa kubariana na kusikiriana. Wana wokoni wibonye agha kwa ishma.

Malagho ghetumilwa.

Chu o	chuo
Pi cha	picha
Me za	meza

Mwalimu ulole malagho mazima gha vilambo viko skulu.

Ibonyo ja kana

Aha wana wafundishwa kuwagha malagho kwa Iwaka/silabi

Mwalimu uwonyere wana seji wiwaghaghya malagho nicha. Wana nawo wishome irija silabi rawaghwa ngelo wambao wikisikiria.

Wana wifundisho kusikiria wambao eri wineko ngolo yeshoma na kukaia na ishma na wambenyu.

- a) **Mwalimu udashoma malagho**
- b) **Udawagha kila ilagho mando awi**
- c) **Wana nawo winughie mwalimu**
- d) **Wana wibonye sa mwalimu**

B. Didedanye

Mwalimu ulogoze wama kukotiana makoto. Makoto agha ghatumilwa. Andenyi ya ichi chuo ghitesiaa mwalimu kushama ghake.

Wana wikotiane makoto kwa chia iseko yekuwishana na wisetumie malagho gha waya.

Chia remanya wana washoma

Makoto agha wana wilongozwaa wikotiane.

Rekodi yewonyera wana wikisikira maresho.

Mchoro ghozighana ichi mwana wamanya. Mwalimu wadima kutumia mchoro ghuko andenyi ya chuo angu ushame ghwake moni kunughana na agha wafundisha.

1. Ibonyo ja imbir

Iji ibonyo jadabonywa ni wana wawi wawi

Wilongoze widedanye aighu ya maza wizerwagha ni walimu. Malagho sa: ‘Choo aha’, ‘fuma shighadi’, ‘ghenda ofisinyi.’ Wana wighoriane kwaki ifwane wisikirie mwalimu wawo. Leka wana widedanye kwa ngelo ndazi na oho kukisikiria na kuwizera wimazire maza na maghesho, sere, chia imweri na wuraia.

2. Ibonyo ja kawi

- **Zera wana wizighane picha chuonyi chawo.**
- i) **Mwalimu wazera Nyange ubonye wada?**

Itumbulio: wamzera umange kimusi.

- ii) **Kwaki ifwane Nyange ubonye seji wazerwa?**

Itumbulio: nikuwonyera ishima

3. Ibonyo ja kadadu

Mwalimu ulole maza ribonyo ni wana kilasinyi. Sa:

- i. **Pangusa m’bao**
- ii. **Roghua mmbenyu.**
- iii. **Fungua chuo.**
- iv. **Keti andonyi.**

Wana wibonye seji wazerwa.

Mwalimu ughorie wana kwaki ifwane kukaia na ishima na kunughuria malagho.

4. Ibonyo ja kana

Wana wizighane picha iko chuonyi chawo na wiwuse malagho ghebonyera malaghiroMwana umweri udashoma na mmbao ubonye seji wazerwa.

C. DISHOME

Chia remanya wana washoma

- **Chati iwonyeragha kudima kwa mwana kushoma malagho.**
- **Mchoro ghuwonyeragha kudima kwa mwana kushoma chwaka.**

1. Ibonyo ja imbiri

Aha wana wiwaghwo kwa vipughi.

Wana wizighane picha iko chuonyi chawo na wighore lwaka lwa imbiri lwa ilagho.

Tumia agha malagho.

Mpira, kengele, deski, m’bau

Mpira – **m** deski – **de**

Kengele – **ke** m’bau **m**

2. Ibonyo ja kawi

Aha wana wilongozo kughora chwaka rose riko andenyi ya malagho ela wiseshome ilagho jose.

Mwalimu ushome iro chwaka na wana winughie. Sa kalamu – ka-la-mu

i.	Skulu	s-ku-lu
ii.	Mwalimu	mwa-li-mu
iii.	Kiwacha	ki-wa-cha

3. Ibonyo ja kadadu

Wana wikiae wawi wawi.

Zera wana wighore vilambo viko skulu.

Mwalimu uandike marina gha ivo vilambo na uzere wana wiandike agho marina.

4. Ibonyo ja kana

Iji ibonyo nijewonyera mvi wulalo ghwake andenyi ya mashomo gha mwanake.

Zera wana wikavika nyumbenyi wishomie wavi wavo agho malagho.

D. DIANDIKE

Chia remanya wana washoma

Kikuchu chekumbiria mifano ya miandiko ripoie kufuma kwa wana.

Mchoro ghutumikaa kuchura marina gha waja widimagha kuchura malagho na kushoma nicha.

Wana wimanye kuandika nicha na mifano ighokie iwiko.

Wana wineko sentensi na wichure malagho ghifwanagha kwa mbengo rasighwa.

1. Ibonyo ja imbir

Iji ibonyo ni jetesia mwana kuandika nicha na mkonu kabla useandikie na penseli chuonyi.

Wonyera wana seji wiendikagha mbeonyi wikameria kuandika mbeonyi wizere wiandike chuonyi.

malagho gheandikwa:

meza, kifumbi, bendera.

2. IBONYO JA KAWI

Wonyera wama kuchura mbengo yasighwa kubwagharia agha malagho.

Ch __ o u

Me __ a z

Sh __ ma o

Mw __ limu a

3. Ibonyo ja kadadu

Mwalimu ushome iri sentensi. Mando awi na uzere wana wiandike vuonyi vawo.

Mwalimu ulongoze wana wiandike karakara kwa maandiko gheshomeka.

Sentensi reandikwa ni iri.

- 1. Nineke kalamu.**
- 2. Andika chuonyi.**
- 3. Kaba kengele.**

KUPIMA KUELELWA KWA WANNA

Kuchura mapengo gha malagho.	Kushoma lwaka lwa imbiri lwa ilagho na kutambua chwaka rose ra ilagho.	Kubonya maza wizerwagha wibonye klasinyi ni mwalimu.	Kushoma malagho gha silabi iwi, kuritawayishya.	Mabonyo
Wadima kuchura mapengo gha malagho ghose wanekwa kwa wuraisi shuu.	Wadima kushoma lwaka lwa imbiri lwa ilagho na kutambua chwaka rose ra ilagho kwa chia ieghere.	Wadima kubonya maza rose wazerwa ni mwalimu ubonye nicha putu.	Wadima kushoma malagho gha silabi iwi na kuritawayishya nicha bila wasi ghungi.	Aighu ya kipimo (4)
Wadima kuchura mapengo gha malagho ghose wanekwa.	Wadima kushoma lwaka lwa imbiri lwa ilagho na kutambua chwaka rose ra ilagho.	Wadima kubonya maza rose wazerwa ni mwalimu ubonye .	Wadima kushoma malagho gha silabi iwi na kuritawayishya.	Kuvikia kipimo (3)
Wawetima kuchura mapengo gha malagho ghose wanekwa .	Wawetima kushoma lwaka lwa imbiri lwa ilagho na kutambua chwaka rimu ra ilagho.	Wawetima kubonya maza rimu wazerwa ni mwalimu ubonye .	Wawetima kushoma malagho ghamu gha silabi iwi na kuritawayishya.	Kusoghodea kipimo (2)
Oko na wasi ghochura mapengo gha malagho wanekwa.	Oko na wasi ghoshoma lwaka lwa imbiri lwa ilagho na kutambua chwaka ra ilagho.	Oka na wasi mbaa ghobonya maza wazerwa ni mwalimu ubonye .	Oko na wasi ghoshoma malagho gha silabi iwi na kuritawayishya	Nandonyi ya kipimo (1)

ISHOMO JA KADADU: ISHIMA

Kuzoya

Andenyi ya ishomo ja ishma wana wikaia na mabonyo aighu ya vongo vina; sikiria na kughore, didedanye, dishome na diandike. Ishomo jiabonywa ni wana wawi wawi angu kwa vipughi vikilogozwa ni mwalimu.

A. Sikiria na kughore

1. Ibonyo ja mbiri: Sikiria Lughano

Ghanaia wana ulu lughano

Malemba udefuma skulu luma lwakenyi chienyi udekua me Ngeti waduka vidasi viwi.

“Nalomba nikutesie chimu mao,” ukaghora. Chawucha mwana wapo. Wada ichi kitini. Malemba ukaduka icho kidasi mpaka kavui na kwavo.

Me Ngeti ukaghora, “Chawucha enda na sere.”

Kotia wana agha makoto

i. Lughano Iwaghora wada?

Malemba odetesia me Ngeti kuduka kidasi.

ii. Ghora marina gha wandu wiko lughanony?

Malemba na me Ngeti

iii. Ghora malagho ghibonyeragha ishma.

Nalomba

Nikutesia

Chawucha

Enda na sere

2. Ibonyo ya Kawi

- **Wagha wana kwa vipughi.**
- **Ghana ulu lughano sena.**
- **Zera wana wiwurie lughano kwa malagho ghawo umweri umweri kwa kila kipughi.**

B. Didedanye

1. Ibonyo ja imbiri

Nadaghora karibu waghenyi wikacha.

Nadawizera hae haenyi wikakaghala.

Nadaghora chawucha nikanoswa.

Nadalomba wughoma nikakosera mundu.

Ijo ishairi jaghora wada

Mwana mcha:

- a) **Wadakaribisha waghenyi**
- b) **Wadawizera haehae.**
- c) **Ukanoswa wadafunya chawucha.**
- d) **Ukakosera wadalomba wughoma.**

2. Ibonyo ya Kawi

- **Wanga wana wawi naimbiri.**
- **Umweri udede sa Ngeti na umu udede sa Sau.**
- **Kotia wana agha makoto.**
 - i. **Ghora malagho ghewonyera Ishima**
Nalomba
Nifuye wughoma
Chawucha

- ii. **Malagho mazima ghebonyera ishma**
Haehae
Karibu
Nitesie

3. Ibonyo ja kadadu

- **Panga wana kwa vipughi.**
- **Wika karatasi riandikilo malagho andenyi ya kidasi.**
- **Neka mwana umweri ushoo karatasi imweri.**
- **Uwonyere wambao iyo karatasi.**
- **Wambao witumie ijo ilagho kudunga sentensi.**

-

C. Dishome

- 1. **Ibonyo ja imbiri**
 - **Zera wana wizighane picha.**
 - **Wizere wighore ichi wawona.**
- i. **Wana wikisarigha kiwachenyi**
Umweri wawuduka ukavavirika kitemberu
Wambao wikamzera hae hae
Nao wadikia chawucha

Picha ya kawi

- i. **Mwana mlemavu oka aighu ya kifumbi cha magurudumu.**
- ii. **Mmbao wamzera kiria.**
No ukaghora chawucha.
 - c **Wizere wishome malagho ghiko pichenyi.**
Kiria. Chawucha.

2. Ibonyo ja Kawi

Malagho gha ishma

- **Enda mana**
- **Chawucha**
- **Haehae**
- **Mndu mbaa**
- **Kwende na sere**

3. **Ibonyo ja kadadu**
 - **Zera wana wizighane mfirikanyo ghwa malagho.**
 - **Wizere wilole agha malagho na wichore mviringo seji wawonyerwa.**
 - **Malagho – Chawucha, nalomba , haehae, karibu.**

D. Diandike

1. **Ibonyo ja mbiri**
 - **Shomia wana agha malagho: haehae, karibu, nalomba.**
 - **Zera wana wiandike agho malagho vuonyi vawo.**
2. **Ibonyo ja Kawi**

Matumbulio

- a) **Nalomba**
- b) **Karibu**
- c) **Haehae**
- d) **Chawucha**

KUPIMA KUEELWA KWA WANA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	Kuvikia kipimo (3)	Kusoghodea kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kusikiria lughano na kulughana, kughora malagho gha ishima ghatumika andenyi ya lughano	Wadima kusikiria lughano, kulughana na kughora malagho gha ishima ghatumika andenyi ya lughano nicha.	Wadima kusikiria lughano, kulughana na kughora malagho gha ishima ghatumika andenyi ya lughano.	Wawetima kusikiria lughano, kutima kulughana na kughora malagho gha ishima ghatumika andenyi ya lughano.	Oko na wulemeri ghosikira lughano, na hata kulughana na kughora malagho gha ishima ghatumika andenyi ya lughano.
Kughora malagho gha ishima na kukaia na maliso ghe tumia malagho agho.	Wadima kughora malagho gha ishima na kuwonyera maliso ghetumia malagho agho seji ikundikie.	Wadima kughora malagho gha ishima na kuwonyera maliso ghetumia malagho agho.	Wawetima kughora malagho ghamu gha ishima .	Oka na wasi ghoghora malagho gha ishima na sena ndena maliso nagho.
Kusikira malagho gha ishima na kughiandika nicha.	Wadima kughora malagho gha ishima na kughiandika seji ikundikie.	Wadima kughora malagho gha ishima na kughiandika .	Wawetima kughora malagho ghamu gha ishima na kughiandika.	Oka na wulemeri gho ghora malagho gha ishima na kughiandika .

ISHOMO JA KANA (4) : WUPANANA

Kuzoya

Ishomo ja wubanana jiatesia kumwonyera mwana malisho ghiboie kwa kureda wubanana mmbiyi. Kuidia kwa kusikiria mashairi na chumbo, wanake wialongozwa kughora tulituli malisho ghiboie kwa kureda wubanana na huwo basi wiadima wazaia kughibonya. Seji wizidii kughora malagho gharo niko wiendeleea kumanya mililo angu chwaka raro.

Matayarisho kukiria kufundisha

Imbiri ya masaa gha ishimo jaro vilambo vose vawiakuandikana kwa ishomo vike kavui, sena kukaie kwatambua ngera ishomo jiabonyerwa kilasinyi angu chashighadi.

Wulongozi kuwetesia awa wiko na wulemeri

Wanake wiko na wulemeri ghowona kuwiwike ando widimagha kuwona kwa raisi. Sa karakara awa wiko na wulemeri ghosikiria nawo kuwilolie kipalo andu widimagha kusikira malagho ghose agha ghigorwagha na momu hata agha ghawiaredwa kwa chia ya vilambo vechuria lwaka. Kutumie kabisa kuwishuilikie wanake wose, kila umu kwa kwa wulemeri ugho ghose uko nagho.

A. Sikiria na Kughore

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

Shanua, mswaki, wughanga gwa mswaki na kitambaa cha vala

Michoro ewonyera maliso ghiboie

Vipalapala vewonyera malagho gheshoma.

1. Ibonyo ja imbir

Bora ulu lumbo

Kuwineke wanake lwaka lwa lumbo ulo luko kwa chuo cha wana nao kuwilongoze wilubore.

Ngelo wawiabora kuwizere wanake wisunge mabonyo ghiendanyaa na malagho gharo.

Kukadima kuwilongoze wirekodi lumbo na kuwichezere ulo lumbo sena wisikirie.

Ibonyo iji jiazidi kukabia njugha wucha ghwa dijitali.

Wanake widumo wikaenda mzinyi kwa wavi wavo wiendelee kubora ulu lumbo. Ibonyo iji jiatesia wavi wilise kuchinana na wana kwa mashomo ghawo.

2. Ibonyo ja kawi

Kuwishomee wanake ishairi ijo jiko kwa chuo cha wana kwa lwaka lubaa. Kuchurie ishairi jimu jewilongoza wanake kwa maliso ghiboie ghebonya wiko skulu sa:

Kuoghosha vala wikafuma kuenda choroni, kuoghosha vala imbir ya kuja vindo, kutumia kitambaa cha vala wikakamia manongo na sena kuoghosha nguwo raro.

Kuwurie kuwishomia wanake ishairi kukiwilongoza kutumbulia makotio agho wanekwa kwa chuo cha wana.

3. Ibonyo ja kadadu

Kuwilongoze wanake kusunga mabonyo ghawonyerwa andenyi ya michoro kwa chuo cha wana wikighoria ichi chawiabonywa.

- 1) Nawiashanua iridia.**
- 2) Nawiaoghosha wushu gwapo.**
- 3) Nawiaoghosha kitambaa chapo cha vala.**
- 4) Nabula momu gwapo nikikoa.**

Kuwilongoze wibonye agha malagho ghose wiko kwa vibughi. Kuidiria kwa mabonyo agha wanake wiamanya kubonya malagho mecha wikifundishana weni kwa weni na huwo kuishi kwa wumweri. Na kwa huwo jiazidi kuagha lukundo aghadi yawo.

B. Didedanye

1. Ibonyo ja imbirি

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

- **Kishanua, mswaki, wughanga ghwa muswaki, burashi ya vadu, kitambaa cha vala, sabuni.**
- **Mchoro gwa ivo vilambo vose vawikwa kwa vumba varo seji vawonyerwa kwa chuo cha wana.**
- **Kulongoze wanake wighambe agha malagho wikikunughia na sena wikiloda kilambo charo kwa picha ewighoraghia irina jaro. Oho kukiwada icho kilambo charo valenyi kwako na kuchiwusira imbirি yawo whichiwone.**

2. Ibonyo ja kawi

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

- **Mchoro gwa mwana mtini wa kiwomi uko uelie na iridia washanua nicha na vadu vapanguswa nicha seji yawonyerwa kwa chuo cha wana.**
- **Kulongoze wanake wikikaia wawi wawi wighambe malagho gha mchoro ugho wikighora seji ugho mchoro ghawewonyera alama ra mndu kukaia uelie kwa wusafi gwa iridia, maghegho, nguwo, vadu na mazima ghose.**

C. Dishome

1. Ibonyo ja imbirি

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

Michoro ra:

- i. **Mwana wawiadumbua chwakule.**
- ii. **Mwana wawiaoghsa vala vake. (Seji iko kwa chuo cha wana.)**

- **Kulongoze wanake wighore malagho aighu ya picha iro ghawiawonyera maliso ghiboie ghewika wusafi.**
- **Kuzitirie widime kughora seji kudumbua chwakule na kuoghosha vala ghiko maliso ghiboie.**

2. Ibonyo ja Kawi

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

- **Lughano, dioghoshe vala vedu seji luko kwa chuo cha wana.**
- **Kulongoze wanake wishome ulo lugano nao kuwineke agha makotio.**
- **Lughano lwa dioghoshe vala vedu**
Ghora ni ngelo riao mwana ukundikagha uoghoshe vala?
Vala vikaka vichafu vadima kureda makongo ghiao?
Ni kwaki vala vikundagha vioghosho na machi ghawiadika?
- **Kuwilongoze witumbulie kwa madedo nao sena wiandike matumbulio agho kwa vuvo vawo veandikia.**

D. Diandike

1. Ibonyo ja imbirি

Vilambo mwalimu udimaa kutumia

- **Sabuni, kishanua, machi, kidumbua chwakule.**
- **Mchoro ghuko na picha ra ivi vilambo.**

Kulongoze wanake wiandike sentensi vuieri reghora seji ivi vilambo vitumilwagha. Wikisunga seji yawonyerwa.

Kubonya huwu kwawetesia mwana kuzoghora wuya gho ririkanya, kuboisa maza rikazama na kulisa kubonya wusafi.

- a) Nadatumia sabuni kwa kuogha.
- b) Nadashanua iridia na kishanua.
- c) Nadaoghosha vala na machi.
- d) Nadadumbua chwakule na kidumbua chwakule.

2. Ibonyo ja Kawi:

Kuchora na kushinga rangi

Kulongoze wanake wibonye micharo ya ivo vilambo na sena wishinge rangi.

Kuwilongoze wikuwonyere kazi rawo seji wabonya. Nyuma ya agha kuwizere wiende wiwonyere wavi wawo mzinyi wikiwighoria wikiwighoria seji ivi vilambo vitumikagha kubonya wusafi.

3. Ibonyo ja kadadu:

Kungira herufi kwa mbengo rasighwa.

Kulongoze wanake wingire herufi kwa mbengo kwa chuo cha wana. Wibonye huwo wiko kila umu uekeri na sena wibonye wikikaia kwa kipughi eri witesiane.

Kubonya mwana ujisikire seji hata uo moni wawiadima kubonya agha mashomo.

KUPIMA KUEELWA KWA WANNA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	Kuvikia kipimo (3)	Kusoghodea kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kutaja vilambo va wusafi ghwa mumbi na kuvitumia nicha.	Wadima kutaja vilambo va wusafi ghwa mumbi na kuvitumia seji ikundikie.	Wadima kutaja vilambo va wusafi ghwa mumbi na kuvitumia.	Wawetima kutaja vilambo vimu va wusafi ghwa mumbi na kutima kuvitumia .	Oka na wasi ghotaja vilambo va wusafi ghwa mumbi .

ISHOMO JA KASANU : NGELO NA VIMU

A. Sikiria na kughore

1. Ibonyo ja imbiri

Ghora agha malagho na wana winughie

Ni saa imweri

Ni ngelo reenda skulu

Ni saa mfungade

Ni ngelo reja

Ni saa ikumi

Ni ngelo resarigha

B. Didedanye

1. Ibonyo ja imbiri

Dibore – Longoza wana kubora ulu lumbo

Matuku gha Njumwa

Jumwa yeka na matuku mfungade

Kuramka,Kawi,

Kadadu,Kana,

Kasanu,Kifula nguwo,

Ituku ja Njumwa

2. Ibonyo ja kawi

- **Wonyera wana picha na kuwikotie wighore ichi wawona.**
- **Kotia wana kazi ribonyekagha kwa kila kimu.**

3. Ibonyo ja kadadu

Shoma na kukotie wana witumbulie maswali

Ishairi

Iruwa jalasa

Nyonyi rabora

**Ni saa ikumi na iwi
Wuka kusecheleo skulu
Wuka,bhuka Kulola bhuka**

**Iruwa jalenga chongo
Kiju chamanga maghu
Dime yavika ghadi
Ni saa irandalu ra dime
Digale diendeja vindo**

C. Dishome

1. Ibonyo ja imbirī

Tesia wana kushoma iri sentensi

- 1. Dadalala nakio.**
- 2. Dadaenda skulu kuzoya Kuramka.**
- 3. Dadafunga skulu mori ghwa kana.**
- 4. Dadawa mapemba ngelo ra vua.**
- 5. Dadakuwida ngelo ra kwari.**

2. Ibonyo ja kawi

Lughano- shomia wana ulu lughano na kuwitesie kutumbulia maswali

Harusi kimu cha vua

Harusi Kifulanguwo mori ghwa kana.

Vua edelalanya,mtandara ghukawuya mazozo.

Igare ja harusi jikakwama.

Wandu wikachangia wikajisindika.

Mpaka jikafuma jikaenda.

MAKOTO

- 1)Lughano loko aighu ya kii?
- 2)Harusi yekoghe ngeloki?
- 3)Ni ituku jiao ja njumwa?
- 4)Harusi yekoghe mori ghwa kalinga?

D. DIANDIKE

1. Ibonyo ja imbirī

Tesia wana kupata herufi kupoise malagho

n	a	k	e	s	h	o
u	k	d	w	r	k	m
i	e	n	a	k	i	o
a	s	u	b	u	h	i
n	a	d	i	m	e	q
x	o	m	a	w	m	f
k	e	n	y	i	l	x

2. Ibonyo ja kawi

Tesia wana kumeria iri sentensi wikitumia malagho wanekwa

Kuramka	Luma lwa kenyi	Januari	asubuhi
---------	----------------	---------	---------

- 1.Dadawuka asubuhi
2. Januari ni mori ghwa imbiria ghwa mwaka.
3. Kuramka nijo ituku ja imbiria ja njumwa.
- 4.Mao wadadeka vindo luma lwa kenyi.

3. Ibonyo ja kadadu

Zera wana wikagala wishomie wavi wawo sentensi waandika.Ihi yawetesia mvi kuchinana na mwana wake kuidiria kwa ichi chaghу.

KUPIMA KUEELWA KWA WANNA

Mabonyo	Aighu ya kipimo (4)	Kuvikia kipimo (3)	Kusoghodea kipimo (2)	Nandonyi ya kipimo (1)
Kughora marina gha ngelo, vimu na matuku gha njumwa.	Wadima kughora marina gha ngelo na matuku gha njumwa nicha kabisa.	Wadima kughora marina gha ngelo na matuku gha njumwa.	Wawetima kughora marina ghamu gha ngelo na matuku ghamu gha njumwa.	Oko na wasi mbaa ghoghora marina ghamu gha ngelo na matuku ghamu gha njumwa.
Kughora malagho ghibonyekagha ngelo zima zima na vimu wori.	Kughora malagho ghibonyekagha ngelo zima zima na vimu varo seji ikundikie.	Kughora malagho ghibonyekagha ngelo zima zima na vimu varo.	Wawetima kughora malagho ghibonyekagha ngelo zima zima na vimu varo seji ikundikie.	Oko na wasi mbaa ghoghora malagho ghibonyekagha ngelo zima zima.

List of contributors

Prof. Elishiba Kimani	Chairperson of KICD council
Jacqueline Onyango OGW	KICD
Eunice Gachoka	KICD
Winrose Rono	KICD
Jonathan maranya	KICD
Anthony Maina Mbutu	KICD
Charity Makau	KICD
Emily Kituri,	
Grace Mwangasha,	
Edmund Mwashighadi-	Sheikh Khalifa Secondary School
Elikana Oka Mghanga –	Kirutai Primary School
Anne Makumbo Kofia –	Kirindinyi Primary School
Jimmy Brown Mwandigha –	Kiwinda Secondary School
Wilson Mutisya -	Illustrator na
Lydia Wasike	KICD